

ISSN 1392 - 0391

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

7

Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia

Vilnius "Katalikų pasaulio" leidykla 1994

UDK 947. 45 (082)

Li-191

Redakcinė kolegija:

Egidijus Aleksandravičius

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Sudarytojai:

Egidijus Motieka

Rimantas Miknys

Vladas Sirutavičius

Recenzavo

dr. *Gediminas Rudis*

Leidinį parengti talkino:

Vytautas Jogėla

Raimundas Lopata

© "Katalikų pasaulio" leidykla

© Lietuvos atgimimo istorijos studijos

TURINYS

PRATARMĖ	5
I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Aldona Prašmantaitė</i> VILNIAUS BIBLIJOS DRAUGIJA (1816–1826)	8
<i>Ieva Šenavičienė</i> GAMTOS MOKSLAI IR DVASININKIJOS UGDYMAS LIETUVOJE XIX a.	24
<i>Vytautas Jogėla</i> VILNIAUS ROMOS KATALIKŲ DVASINĖS AKADEMIJOS ĮKŪRIMAS	56
<i>Vidmantas Edvardas</i> RELIGINIS TAUTINIS SAJŪDIS ŽEMAITIJOJE XIX a. PABAIGOJE	96
<i>Darius Staliūnas</i> VILNIAUS VYSKUPO E. ROPO VEIKLOS PĖDSAKAIS (1903–1907)	142
<i>Regina Laukaitytė</i> LEGALIOS KATALIKIŠKOS SPAUDOS PRADŽIA LIETUVOJE	220
<i>Aroldas Gaidys</i> LIETUVIŲ KATALIKIŠKŲ DRAUGIJŲ BRUOŽAI (1905–1907)	254
<i>Juozas Skirius</i> BAŽNYTINĖS "LIETUVIŲ DIENOS" SVARBA LIETUVAI (1916–1918)	317
<i>Raimondas Lopata</i> ANTANAS VISKANTAS IR BANDYMAS ATKURTI LDK	331

II. SENA DISKUSIJA	341
J.STAKAUSKAS IR V.BIRŽIŠKA APIE MOTIEJŲ VALANČIŲ IR JO LIETUVIŠKUMĄ	342
III. PUBLIKACIJOS	409
<i>Kazys Misius</i> APIE LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUDIMĄ IR KATALIKŲ DVASININKIJOS VAIDMENŲ JŲ ĮGYVENDINANT	411
<i>Regina Laukaitytė</i> NESKELBTAS J.TOTORAIČIO STRAIPSNIS APIE DIDIŲ VILNIAUS SEIMĄ	435
<i>Regina Laukaitytė, Algimantas Katilius</i> BATAKIŲ DEKANATO KUNIGŲ SUSIRINKIMO NUTARIMAI (1906 m. sausis)	444
<i>Algimantas Katilius</i> PASKUTINIOJO ŽEMAIČIŲ VYSKUPO P.KAREVIČIAUS ATSIMINIMŲ FRAGMENTAS	452
STRESZCZENIE	488
SUMMARY	496
ZUSAMMENFASSUNG	504
ASMENVARDŲ RODYKLĖ	512
VIETOVARDŲ RODYKLĖ	532
APIE AUTORIUŠ	542

STRESZCZENIE

I. Artikuły. Studia

WILEŃSKIE TOWARZYSTWO BIBLIJNE (1816–1826)

Aldona Prašmantaitė

Wileńskie Towarzystwo Biblijne (1816–1826) powstało jako oddział Rosyjskiego Towarzystwa Biblijnego (1812–1826). Głównym celem tego ostatniego było popularyzacja Pisma Świętego wśród mieszkających w imperii Rosyjskiej przez działalność wydawniczą i kolportaż Biblii w językach narodowych. Wileńskie Towarzystwo Biblijne rozpowszechniało książki Pisma Świętego wśród mieszkanców Litwy, prowadziło kolportaż litewskiego Nowego Testamentu (1816), którego przetłumaczył żmudzki biskup J.A.Giedroyc (Giedraitis). Według charakteru działalności, Wileńskie Towarzystwo Biblijne jest pierwszą ekumenistyczną organizacją w Litwie

NAUKI PRZYRODNICZE I KSZTAŁCENIE DUCHOWIEŃSTWA NA LITWIE W XIX WIEKU

Ieva Šenavičienė

W niniejszym artykule autorka na podstawie literatury i dokumentów archiwalnych zastanawia się nad rolą nauk przyrodniczych w systemie kształcenia duchowieństwa na Litwie w XIX wieku. Na przełomie XVIII–XIX ww. zaistniała konieczność reformowania systemu kształcenia duchowieństwa. Bodźcem ku temu posłużyło zarówno szerzenie się charakterystycznego dla Oświecenia naukowo–przyrodniczego światopoglądu, jak i upowszechnienie tendencji światowych w życiu społecznym kraju. Idee te znalazły konkretny wydzwięk w Wileńskim Seminarium Głównym działającym przy Uniwersytecie w latach 1808–1833. Seminarium

podlegające władzy świeckiej i mające priorytet w kształceniu elity duchownej upatrywało w nauczaniu nauk przyrodniczych jedną z metod stosowanych w przygotowaniu duchownego, który poprzez naukę i oświatę ożywiłby stan duchowny i przyczyniłby się do rozwoju kultury. Godny podkreślenia jest fakt, że obok świeckiego charakteru studiów (uczęszczanie na wykłady uniwersyteckie) obecność tych dyscyplin w seminarium duchownym stało się jedną z przyczyn niezadowolenia rosyjskich władz carskich.

ZAŁOŻENIE WILEŃSKIEJ RZYMSKOKATOLICKIEJ AKADEMII DUCHOWNEJ

Vytautas Jogėla

Artykuł omawia warunki polityczne i kulturalne założenia Wileńskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej, stosunek władz Rosji do Kościoła Katolickiego. Sytuacja polityczna po powstaniu 1830–1831 r. zmusiła władze imperium do poszukiwania sposobów i podjęcia kroków, by zapobiec rozruchom na byłych ziemiach WKL. Jednym z głównych zamierzeń władz rosyjskich było zneutralizowanie szlachty na Litwie (WKL) i przeciągnięcie na swoją stronę księży. Nowa, powstająca akademie, zdaniem władz Rosji, miała wychować księdza lojalnego wobec ducha imperium i podporządkowanego rządowi. Cel wręcz odwrotny osiągnąć chciała w tejże akademii hierarchia biskupów wileńskich – starała się wychować księdza, który by ściśle przestrzegał kanonów kościelnych i nie dał się oszukać i skusić władzom rosyjskim. Jak się okazało, przewodnia rola w zakładaniu akademii przypadła biskupowi wileńskiemu A. Klungevičiusowi. Zarówno on, jak i rektor akademii A. Osiński, dążyli do tego, aby uczelnia ta była kontynuatorką celów, do których zmierzała działająca wcześniej, założona przez jezuitów (1579 r.) Akademia Wileńska.

RUCH RELIGIJNO-NARODOWY NA ŻMUDZI

POD KONIEC XIX W.

Edvardas Vidmantas

W 9 dziesięcioleciu XIX w. pod wpływem wzmożenia reakcji samowładztwa duchowieństwo katolickie stanowiło liczącą się siłę w wytrwałej obronie interesów Kościoła Katolickiego i narodu litewskiego. Swą aktywną działalnością budziło ono antycarskie nastroje wśród ludności, wzywało do oporu wobec samowoli władz, inspirowało na Żmudzi ruch religijno-narodowy.

Doniosłą rolę w powstrzymywaniu rusyfikacji młodzieży szkolnej na Żmudzi i nakłaniania do prawosławia odgrywali katecheci. W obronie

języka ojczystego i wiary sprzeciwiali się wspólnej modlitwie przed lekcjami oraz nauce religii w języku rosyjskim, bojkotowali nauczanie wprowadzonej przez władze modlitwy za cara, organizowali protest uczniów przeciwko przymusowemu uczęszczaniu do cerkwi.

Ruch religijno-narodowy inspirowały nielegalne organizacje, powstałe w Kowieńskim Seminarium Duchownym. Stały się one środowiskiem litewskim, pobudzającym kleryków do pracy na rzecz narodu, kształtującym program działalności duchowieństwa katolickiego, praktycznie organizującym wydawanie i rozpowszechnianie prasy katolickiej.

Osobliwa rola w ruchu religijnym przypadła instytucji biskupiej. Jej kierownictwo inspirowało ruch i nadawało mu kierunek obrony Kościoła Katolickiego, organizowało opór duchowieństwa wobec podporządkowania Kościoła Katolickiego władzy carskiej, umacniało wiarę ludności i jej narodowy hart. Duchowieństwo Diecezji Żmudzkiej na ogół było wrogo usposobione do samowładczego reżimu na Litwie, aczkolwiek nie wszyscy popierali ruch na rzecz odrodzenia narodowego Litwinów. Obrona interesów Kościoła Katolickiego konsolidowała duchowieństwo i wiernych oraz utworzyła jednolity front antycarski.

Rolę koordynującą w ruchu religijno-narodowym pełnił biskup M. Pa-liulionis. Wszystkich duchownych, niezależnie od ich orientacji narodowej, starał się skierować przeciwko polityce władz w kraju. Stosując różne metody i taktyki oporu, potrafił on udaremnić wysiłki władz w celu zrusyfikowania i przejścia kraju na wiarę prawosławną, przez co pośrednio przyczyniał się do rozwoju litewskiego ruchu narodowego.

ŚLADEM DZIAŁALNOŚCI BISKUPA WILEŃSKIEGO EDWARDA VON DER ROPPA (1903–1907)

Darius Staliūnas

Na pocz. XX w., gdy ruchy narodowe białoruski, a zwłaszcza litewski, obok żądań narodowościowych zaczęły też stawiać socjalne, Polacy na Litwie i Białorusi znaleźli się w obliczu groźby izolacji. Biskup wileński E. Ropp w przededniu rewolucji 1905 r. oraz w jej toku tworząc Konstytucyjną Partię Katolicką Litwy i Białorusi podjął próbę konsolidacji całej ludności Wielkiego Księstwa Litewskiego na zasadzie wyznaniowej. Partia ta dążyła do zmiany struktur państwowych. Z powodu rozbieżności wewnętrznych i pod presją władz została przerwana działalność Konstytucyjnej Partii Katolickiej Litwy i Białorusi. Mimo to E. Ropp czynił dalsze starania w imię zespolenia mieszkańców Litwy i Białorusi pod sztandarem wiary katolickiej (w okresie wyborów do pierwszej Dumy rosyjskiej, jako poseł do Dumy i in.). Swym stosunkiem do różnych grup narodowościowych

na pocz. XX w. E. Ropp wyróżniał się wśród duchowieństwa katolickiego Diecezji Wileńskiej. Jednakże opór nacjonalistów polskich i litewskich przeszkodził urzeczywistnieniu planów biskupa. W studium osobno omówione zostały okoliczności i przebieg usunięcia E.Roppa z zajmowanego stanowiska.

POCZĄTEK WYDAWANIA NA LITWIE LEGALNEJ PRASY KATOLICKIEJ

Regina Laukaitytė

Artykuł poświęcony jest analizie prahistorii gazet katolickich w latach 1904–1907 – czym i jakim staraniem zamierzano je wydawać. O wydawanie prasy jako pierwsi zatroszczyli się działacze nurtu katolickiego A.Dambrauskas, P.Būčys, A.Dubinskas, J.Tumas, P.Januševičius, J.Bikinas, K.Prapuolenis i in. Planowali oni wydanie wspólnego dla całej Litwy organu prasowego o tym kierunku (od 1905 r. – organu tworzonej Litewskiej Partii Chrześcijańsko-Demokratycznej). Powyżsi działacze z miejsca zetknęli się z wrogim stosunkiem władz carskich (obawa przed wzrostem wpływu Kościoła Katolickiego, założeniem partii katolickiej) oraz konserwatyżmem władz kościelnych. Te ostatnie uznały udział księży w ruchu narodowym i wysiłki na rzecz zespożenia się w partię polityczną za niebezpieczny dla wiary katolickiej separatyzm litewski, a prasie wyznaczyły rolę wyłącznie religijną. Po nieudanej próbie założenia LPChD kwestia jej organu została rozwiązana sama przez się, a inicjatywę wydawania gazet ostatecznie przejęły poszczególne diecezje.

CECHY LITEWSKICH STOWARZYSZEŃ KATOLICKICH W LATACH 1905–1907

Arvydas Gaidys

Artykuł rozpatruje cechy litewskich stowarzyszeń katolickich w procesie ich powstawania i początkach działalności. Część wstępna charakteryzuje narodowe stowarzyszenie katolickie. Autor, opierając się na encyklikach papieskich Leona XIII i Piusa X oraz literaturze autorów litewskich lat późniejszych, określa następujące cechy stowarzyszeń narodowych i katolickich: skład kierownictwa i członków, stosunki stowarzyszeń z hierarchią kościelną, cele i środki stowarzyszeń, ich działalność praktyczna w dążeniu do wytyczonych celów. Stowarzyszenia rozpatrywane są we współdziałaniu wzajemnym.

Działalność wychowanków seminariów i udział duchowieństwa litewskiego w legalnej działalności stowarzyszeń wskazują na to, że jeszcze przed rokiem 1905 potencjalnie dojrzały one już do pracy organizacyjnej.

Litewskie stowarzyszenia katolickie zaczynają powstawać w drugiej połowie 1905 r. Proces ten znacznie przyspieszyło ogłoszenie przez władze carskie 4 marca 1905 r. regulaminu działalności stowarzyszeń społecznych.

Z różnych przyczyn działalność tych stowarzyszeń skoncentrowana była w oddzielnych regionach. Gubernię kowieńską cechowały podział i decentralizacja pracy społecznej stowarzyszeń. W gubernii suwalskiej rolę przewodnią w litewskim społeczeństwie katolickim odgrywało stowarzyszenie "Žiburys". W gubernii wileńskiej z powodu nieprzychylnych dla środowiska litewskiego warunków proces powstawania litewskich stowarzyszeń katolickich słabo się jeszcze podówczas zarysowywał. Nie wszystkie stowarzyszenia od razu przybrały cechy narodowo-katolickie. Znaczną część ich składu kierowniczego i szeregowych członków stanowili duchowni. Było to uwarunkowane brakiem katolickiej inteligencji świeckiej, pasywnością ludzi prostych. Hierarchia kościelna w swych stosunkach z kierownictwem tych stowarzyszeń zabiegała o to, aby nie wykroczyli one poza ramy działalności katolickiej. W celach wytyczonych przez liczne stowarzyszenia oraz sposobach ich realizacji tak czy inaczej deklarowano świadomość narodową i katolicyzm. Nadawało to odpowiedni kierunek praktycznej działalności społecznej stowarzyszeń. Stowarzyszenia te, działając w takich sferach życia społecznego Litwy, jak oświata, kultura, rozstrzyganie spraw socjalnych, przyczyniły się do wzrostu świadomości społecznej litewskich katolików oraz dobrobytu materialnego.

ZNACZENIE KOŚCIELNEGO "DNIA LITEWSKIEGO" DLA LITWY W LATACH 1916–1918

Juozas Skirius

W latach I wojny światowej wraz ze wzrostem aspiracji państwowości litewskiej konieczne należało się odciąć od unijnych roszczeń polskich działaczy politycznych, wyodrębnić naród litewski jako samodzielną jednostkę oraz zdobyć uznanie zewnętrznych sił politycznych. Przede wszystkim praktycznego poparcia mógł w tym udzielić Watykan ogłaszając w kościołach katolickich świata "Dzień Litewski" oraz kwestę na rzecz katolików-Litwinów. Działacze litewscy, świadomi płynącej z tego korzyści politycznej, propagandowej, narodowej i finansowej, czynili w latach 1915–1917 starania o uzyskanie papieskiej zgody na ogłoszenie takiego Dnia dla Litwinów, jaki już mieli Polacy. Dzięki działalności J.Gabrysa, M.Yčasa, V.Bartuški i K.Oišauskasa, a także pomocy K.Prapuolenisa w Rzymie, dzień 20 maja 1917 r. w kościołach katolickich ogłoszono "Dniem Litewskim". Ten krok administracji papieskiej był doniosły w aspekcie międzynarodowym – Watykan uznał Litwinów i Polaków za odrębne

narody. Umożliwiło to Litwinom zaktywizować domaganie się od państw europejskich przyznania państwowości narodowej. Zebrane pieniądze – około 1 miliona litów – przeznaczono na litewską działalność polityczną i kulturalną, wsparcie i powrót do Litwy uchodźców wojennych.

ANTANAS VISKANTAS A PRÓBA ODRODZENIA WKL

Raimundas Lopata

Artykuł w zarysie ogólnym bada działalność księdza doktora Antanasa Viskantasa (A. Viskont; 1877.XII.12–1940.XII.12) i jego poglądy polityczne w latach I wojny światowej. Stwierdza się, że we wspomnianym okresie A.Viskantas był konsekwentnym zwolennikiem koncepcji odrodzenia historycznej Litwy.

ODWIECZNA DYSKUSJA: J.STAKAUSKAS I V.BIRŽIŠKA O MOTIEJUSIE VALANČIUSIE I JEGO LITEWSKOŚCI

Dyskusję na temat pracy M.Valančiausa na rzecz litewskości wszczął profesor A.Janulaitis w nr. 18 "Lietuvos Žinios" z 1937 r. sugerując, że Valančius nie był "zagorzałym Litwinem". W odpowiedzi na to ksiądz dr. Juozapas Stakauskas w "Tiesos Kelias" przytoczył fakty, wskazujące na litewskość biskupa Valančiausa: napisał historię Diecezji Żmudzkiej, dążył do wprowadzenia języka litewskiego w szkołach, gorąco opowiadał się przeciwko nauczaniu religii w języku rosyjskim w szkołach początkowych. Po powstaniu 1863 roku wielu księży uniknęło zesłania właśnie dzięki wstawiennictwu biskupa żmudzkiego u gubernatora wileńskiego Murawjowa. A więc dbałość o sprawy litewskie przejawiała się nie tylko w słowach, ale i cichej, wytrwałej pracy w obronie przed władzami rosyjskimi świętych praw swego narodu. Ksiądz dr. J.Stakauskas dochodzi do przekonania, że wnioski profesora A.Janulaitisa "uczynione są a priori".

Do dyskusji włączył się prof. Vaclovas Biržiška. Autor dokonuje wszechstronnego przeglądu działalności biskupa żmudzkiego oraz jego ograniczonych w owych czasach możliwości. "Działalność Valančiausa wprowadziła w błąd nawet naszych historyków, którzy częstokroć nie potrafili dostrzec jego prawdziwej drogi" (str. 356). Valančius zawsze odczuwał głębokie przywiązanie do swego języka żmudzkiego, aczkolwiek z S.Daukantasem, L.Ivinskisem i in. prowadził korespondencję w języku polskim i do roku 1864 do księży zwracał się wyłącznie po polsku. Ponadto Valančius pochodził z włościan, przez co zmuszony był do lawirowania między stanem szlacheckim a własnym. V.Biržiška krytykuje J.Stakauskasa za wybór i podanie jedynie faktów świadczących

litewskości biskupa oraz przemilczanie innych. Na przykład akcja trzeźwości zapoczątkowana została przez młodszych księży, a biskup tylko patronował tej działalności, wspierał ją swym autorytetem.

Następnie podana została odpowiedź J.Stakauskasa V.Biržišce, w której dziękuje profesorowi za uwagi, ale obstaje przy swoim zdaniu, że zasługi M.Valančiusa wobec litewskości są wielkie, na co wskazują nie tylko jego prace, listy, ale i współcześni mu ludzie.

Publikacje

OPINIA KURATORA WILEŃSKIEGO OKRĘGU OŚWIATY (KWIECIEŃ 1884) O WCIENIENIU W ŻYCIU ROZPORZĄDZENIA GENERAŁA-GUBERNATORA WILNA HRABIEGO M.MURAWJOWA Z 1864 R.

Przygotował Kazys Misius

Przytoczony został list kuratora Wileńskiego Okręgu Oświaty z kwietnia 1884 r. do generała-gubernatora Wilna, w którym omówione zostały realne możliwości wcielenia w życie rozporządzenia generała-gubernatora Wilna hrabiego M.Murawjowa z 1864 r., oraz popełnione błędy. Przede wszystkim zwraca się uwagę na środki, które by mogły ograniczyć wpływ księży katolickich na oświatę ludu.

NIEOPUBLIKOWANY ARTYKUŁ J.TOTORAITISA O WIELKIM SEJMIE WILEŃSKIM.

Przygotowała R.Laukaitytė

W odnalezionym w Archiwum Państwowym artykule J.Totoraitisa jest mowa o pozycji księży litewskich w Wielkim Sejmie Wileńskim, ich dążeniu do zespolenia się w Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną, losie jej Komitetu Centralnego i prasy, jak też walce o prawa języka litewskiego w mieszanych parafiach Diecezji Wileńskiej.

POSTANOWIENIA KSIĘŻY DZIEKANATU BATAKIAJSKIEGO (STYCZEŃ 1906 R.)

Przygotowali Regina Laukaitytė i Algimantas Katilius

W postanowieniach księży Dziekanatu Batakiajskiego powziętych 24 stycznia 1906 r. oraz ich liście do biskupa znalazły odzwierciedlenie starania księży litewskich, aby założyć Litewską Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną, ich poglądy na aktualne sprawy kulturalne i kościelne.

FRAGMENT WSPOMNIEŃ OSTATNIEGO BISKUPA ŻMUDŹKIEGO
PRANCIŠKUSA KAREVIČIUSA

Przygotował Algimantas Katilius

Biskup Pranciškus Karevičius (1861–1945) był ostatnim ordynariuszem słynnej Diecezji Żmudzkiej, gdyż w 1926 r. diecezja ta podzielona została na trzy nowe diecezje. Lata jego pracy biskupiej (1914–1926) zbiegły się z bardzo ważnymi wydarzeniami w życiu narodu litewskiego. W publikowanym fragmencie wspomnień Pr. Karevičius opowiada o swej nominacji na biskupa Żmudzi oraz o przeszkodach, które musiał pokonać obejmując ten urząd. Wspomnienia biskupa żmudzkiego doskonale nasświetlają litewsko-polskie stosunki narodowościowe. Biskup Pr. Karevičius od początku poparł Litwinów, co wzbudziło ogromne niezadowolenie Polaków. Nieugięta postawa Pr. Karevičiusa świadczy o tym, że w hierarchii Diecezji Żmudzkiej nastąpił ostateczny przełom na rzecz litewskiego ruchu narodowego.